

Max Weber életműve

1. Vitathatatlan, hogy Max Weber a német polgári szociológia legsokoldalúbb és legeredetibb alakja. Igen élesen és mélyen látta előre a hivatalos német társadalomtudományi gondolkodás legfőbb problémáit és megoldási kísérleteit. Munkáinak értéke többek között annak is köszönhető, hogy a társadalmi törvényszerűségek megragadásának páratlan képességén kívül a jelenkor valóságának megértése és megítélése forrásítja át őket. Nem idegenkedett az elméleti kérdésfelvetéstől — ez jelentős részét teszi oeuvre-jének —, de érdeklődése leginkább saját kora jelenségeinek elemzése felé vonta. Az elvontságokban elmerült korabeli német polgári szociológusokkal szemben Max Weber, anélkül hogy figyelmen kívül hagyta volna a szociológia megszokott általánosító törekvéseit, a konkrétum látására törekedett, a szociológiai módszert a történetírásával ötvözte, hogy kifürkésze a társadalmi élet irányát, s megállapíthassa szabályszerűségeit. E vonatkozásban a német historizmus követőjének bizonyult; ez azért fejlődött ki éppen Németországban, mert ott volt a legnagyobb az ellenállás a racionalista történetírással szemben. Max Weber ugyanakkor Marx-olvasmányait is értékesítette, nagyra becsülte Marxot, a tudóst, akinél historizmus és racionalizmus leghatékonyabb szimbiózisát észlelhette. Marxéhoz hasonlóan, Weber kutatásának fő témája a modern élet alapjelensége: a kapitalizmus.

Max Weber azonban nem volt marxista. Túlságosan is kapcsolódott osztályához: a porosz arisztokratizmussal látványosan szembeszegülve — polgár őseire volt büszke.¹ Viszont a vilmosi imperializmusra irányuló maró bírálata érezhetően hozzájárult a hűbéri társadalomszerkezet és gondolkodásmód meghaladásához és lejáratásához, holott az az első világháborúig a közélet jelentős részét befolyásolta még. Max Weber gondolkodásmódja — még ha elméletibb jellegű is — az 1870 és 1918 közötti német társadalom összefüggéseibe helyezve érthető meg igazán. Abban a Németországban vagyunk, ahol a vezető osztályok — a birtokos arisztokrácia és a nagypolgárság — katonai sikereiktől megittasulva nagyszabású iparosításba kezdtek. Ez a német proletariátus gyors számbeli növekedéséhez s Marx és Engels szellemében működő erős szocialista mozgalom kialakulásához vezetett.

Max Weber megértéssel fordult a munkásosztály követeléseire felé, különösen rokonszenvezett a szakszervezeti mozgalommal, becsülte harci szellemét. Ugy vélte azonban, hogy noha nem rendelkezik a szükséges politikai tapasztalatokkal, az iparban és a kereskedelemben szerzett érdemei alapján mégis a német polgárságot illetné vezető szerep, a munkásosztály pedig a polgárságnak alárendelve venne részt a maradi arisztokrácia elleni küzdelemben. Max Weber Anglia általános politikai és társadalmi berendezkedését tekintette mintaképnek, világhatalmi törekvésű erős Németországot követelt, amelynek gazdasági erejét a gyarmatok adnák. Ebből az imperialista és nacionalista szemszögből vetette fel józan pátoszú freiburgi székfoglalójában², hogy aggasztónak találja a lengyelek térhódítását hazája keleti vidékeire, ahol maguk a porosz birtokosok támogatták letelepedésüket olcsó munkaerő reményében — a német kiszagdák kárára, akiknek el kellett vándorolniuk Németország nyugati területeire, kedvezőbbek lévén ott a munkafeltételek. Ennek a kérdésnek szentelte Max Weber legjelentősebb ifjúkori művét.³ De a téma — ugyanebben a szellemben — haláláig foglalkoztatta. Csak az orosz demokraták 1905-i programjának hatására tett kisebb engedményeket a lengyel mozgalmaknak. A német állam keretén belüli autonómiánál többet a háború idején sem óhajtott a lengyeleknek.

A német vezető körök értetlenségét példázza az Ausztria—Magyarország elnyomott népeinek függetlenségi törekvései iránti közönye is. Természetes, hogy egy erőteljes belső nemzeti irredentával (a lengyellel) küszködő állam más elnyomottak iránt sem volt megértő.

2. A munkássága első éveiben hihetetlenül tevékeny Weber annyira kimerült, hogy hosszabb időre fel kellett függesztenie tudományos működését. 1904-ben lép ismét a nyilvánosság elé történeti-szociológiai, továbbá filozófiai-módszertani kérdések taglalásával. Történeti-szociológiai művei kellették a legnagyobb érdeklődést, és kapcsolták bele Webert a tudomány nemzetközi áramába, elsősorban a *protes-*

*táns etika és a kapitalizmus szelleme*⁴ című munkája. Ezzel a dolgozattal lényegesen bővült, az egyetemes történelem felé tágult a weberi témakör.

A szerző felfigyelt az angol puritánok valláserkölcse és gazdasági magatartása közötti számos hasonlóságra és párhuzamra. Megállapította, hogy ott találni — a XVI. század végétől — a legfejlettebb gazdasági formát, a kapitalizmust, ahol a legszigorúbb kálvinista etika uralkodott. Arra a következtetésre jutott, hogy a vallásos pietizmus és az intenzív gazdasági tevékenység között megfelelés van. Minden felekezet közül a puritanizmusnak volt a legmélyebb hatása a modern gazdaságra. Véleménye szerint ez a kálvini predestinációs tanoknak köszönhető. E felekezet hívei, féltükben, nehogy kimaradjanak a kiválasztottak sorából, igyekeztek példásan viselkedni, aminek ésszerű és fegyelmezett magatartás lett a következménye, s ez a gazdasági sikerek előnyére szolgált. Az érintettek ennek értelmében munkájukat Istentől megáldottnak tekinthették, boldogulásukat meg kívánlasztottságuk jelének. Ez a meggyőződés a gazdasági tevékenység fokozásához vezetett. A puritanizmus nem ítélte el a vagyonygyűjtést mint a munka kötelessége korrekt teljesítésének jutalmát, csak hívságos felhasználását, a fényűzést és a mulatozást. Ily módon a puritán gazdasági etika bátorította a gazdasági tevékenységet mint olyat, de emellett — a fogyasztás korlátozásával — az aszkézis elemeit vitte bele a gazdaság alanyainak életébe. Max Weber azt is állítja, hogy a puritanizmus örökölte a szerzetesi aszkézist, és kiterjesztette azt a köznapi életre, a világiakat is valamiféle szerzetesekké változtatta, ez pedig elősegítette a tőkefelhalmozást.

Érthető, hogy ez az álláspont vitákat váltott ki, hiszen túllépett a szokványos idealista magyarázatokon, kidomborította a múlt gazdasági életét ért vallásos készletek szerepét. A vallási dogma oda hatott, hogy a hívő — félelmeit legyőzve — a világtörténelem legtevékenyebb gazdasági tényezőjévé váljék. Dogmatörténeti tapasztalatunk azonban azt mutatja, hogy a predestinációs tan sokhelyütt inkább kedvezőtlen, fatalista hatást váltott ki. Nem érthető egykönnyen az sem, hogy a kálvinizmusnak miért nem voltak gazdasági kihatásai szülőföldjén, Franciaországban — meg Svájcban s különösen Németalföldön, ahol uralkodó államvallássá lett. De még erősebb ellenérvünk is van: az erdélyi magyarok kálvinizmusa, akik a XVI. században már nagy többségükben ezt a hitet vallották. Túlsúlyuk nem járt együtt gazdasági dinamizmussal. A legfejlettebb gazdasági gyakorlatot folytató népesség Erdélyben a lutheránus szászság maradt. Más szavakkal: éppen fordítva, mint Nyugaton, ahol Max Weber a lutheránizmust politikailag és valószínűleg visszahúzóknak tekintette. A XVII. század az erdélyi református oligarchia feltétlen uralmának évszázada, mégis az ország termelőerőinek alacsony fejlettségi szintje jellemzi. Különböző Weber maga is korlátozza tételének érvényességi körét. Elismerte például, hogy Angliában és Észak-Amerikában a baptisták és a kvékerek, tehát azok a szekták, amelyek nem helyeztek különösebb súlyt a predestinációs tanra, szintén kedvezően befolyásolták az új gazdasági etosz kialakulását. Az az állítása, hogy ugyanazon erkölcsi maximák különféle dogmatikai alapokon nyugodhatnak, megingatja egész kálvinistabarát építményét. Lényegében Weber tétele döntő részben angolszász anyagon alapul.⁵ Amit valóban bizonyít, az a kálvinista ihletésű angol erkölcsök és a kapitalizmus közötti természetes stílusrokonság, ez pedig nem oksági viszony, legalábbis nem az előbbi határozza meg az utóbbit. A tények e két sorozata — a kálvinizmus és a kapitalizmus — közötti kapcsolat mélyebben fekvő, különleges körülmények okozata, ezek válthaták ki párhuzamos megjelenésüket, közös motívumokat, kölcsönhatásokat.

3. Max Weber a gazdasági etika vallási alapzatainak kérdését három nagyobb dolgozatában mélyíti el — *A világvallások gazdasági etikája: Tanulmányok a vallás összehasonlító szociológiája köréből* címmel —, ezeket a konfucianizmusnak, a hinduizmusnak és a judaizmusnak szentelte.⁶ Weber itt felülvizsgálja és kiegészíti a kálvinizmusra vonatkozó kutatásait. A különféle hatótényezők kiküszöbölése és összehasonlítása útján Weber azt próbálja megállapítani, hogy miért nem járult hozzá másutt — jelesül a kínaiaknál, a hinduknál, a zsidóknál — a vallás a racionalizmus és a kapitalizmus kialakításához, noha nem hiányoztak a kedvező körülmények sem. Csak a judaizmusban fedezi fel az ésszerűsítő aktivizmus egyes csíráit. A zsidó próféciák és a puritán hitélet között szerkezeti rokonság áll fenn, sőt némi folytonosság is; az összekötő láncszemek: a görög racionalizmus, a nyugati kolostori szervezet és az ókori-középkori város. Ez felfogásában az egyetlen történetfilozófiai modell, hiszen Max Weber elvből tagadta bármiféle megszakítatlan fejlődési tendencia történelmi létét, az idők folyamán felbukkanó racionalizmusok — Egyiptomban, Kinában stb. — tehát részleges, egyedi jelle-

güek, nem folytatják egymást. Maga a modern racionalizmus is egyedi alakzat; csak Nyugat-Európában, s ott is csak egy bizonyos pillanatban tűnt fel. A tényanyag bővülése mellett Max Weber újabb vallásszociológiai vizsgálódásaira nagyobb fokú realizmus jellemző, kimutatja az anyagi tényezők hatását is a vallásra. A tanulmányok szociológiai beállítottsága külön említést érdemel. A kálvinizmusról szóló mű alapján társadalom- és művelődéstörténeti dolgozat volt, a későbbiekben írásai általánosabbak, amint ez különösen a bevezetésben, de a mű elméleti fejezeteiben is megmutatkozik.

Webert nem a törvényszerűségek izgatják, hanem a modern életstílust meg-
alapozó okok, valamint ez utóbbi lényegi jegyeinek — a racionalizmusnak, a kap-
italizmusnak és a bürokráciának — a jelentése. A racionalizmust némi rezigná-
cióval fogadja el, hiszen ezt tartja a legfőbb vétkesnek a modern értelmiség lelki
kiszikkadásában, értékrelativizmusában. De elismeri, hogy a tudatosság növeke-
désének imperatívuszától nem lehet többé eltekinteni, ez egyetemes és kétségbe-
vonhatatlan folyamat. A racionalizmusnál jóval kevésbé vonzódik Weber a kap-
italizmushoz. Elfogadja, mert szerinte nincs ennél jobb társadalmi és gazdasági
rendszer. Ismeri persze hátrányait, elfogadja marxista bírálótanak számos elemét,
látja osztályjellegét, a munkásnak a munkáltatóval szembeni csupán formális sza-
badságát, a gazdasági vállalatok növekvő koncentrációját — de nem fogadja el a
bírálat alapját: a termelőerők meghatározó szerepéről és az értéktöbbletről szóló
tant. Túlságosan ragaszkodott liberális, individualista meggyőződéséhez.

Legnagyobb fenntartásai azonban a bürokráciával szemben vannak, amelyet
mélyenszántóan elemez, s amelynek fejlődése a jelenben éppannyira feltartóz-
tathatatlan, akár a racionalizmusé, a kapitalizmusé; azzal a különbséggel, hogy sze-
rinte ez az emberiséget fenyegető legnagyobb veszedelem. A bürokrácia kedve-
zőtlen vonásainak leírása egyenesen apokaliptikus jelleget ölt írásaiban. Az apo-
kaliptikus jelleg a német társadalom életében mindjobban elhatalmasodó bürok-
ratizmus tükörképe, az állam legfelsőbb vezetésére is kiterjedt, és súlyos politikai
következményekkel járt. De ha minden társadalmi gondért a bürokráciát hibá-
ztatjuk, nem hamisítunk-e? Ahelyett, hogy Weber a kapitalizmust bírálta volna,
hiszen szerinte is ez a modern élet meghatározó ereje, vadsájjal a bürokráciát
illette, pedig ez — mint a fő folyamat származéka — csak másodsorban volt bű-
nös. Ez a kapitalizmus számára kedvező elterelő hadmozdulat volt, felmentette
legújabb fejlődésének legsötétebb oldalaiért viselt felelősségétől, s közvetve buz-
dítt jelentett társadalmi és gazdasági szerepének fenntartására.

4. A tőkés társadalom kései fejlődése elmeredéssel fenyeget ugyan, de ki-
termeli az ellenszert is, a tekintélynek egy olyan formáját, amely ellensúlyozni
képes a bürokratizálódás áldatlan kihatásait. Az uralom típusainak ismert weberi
elméletéhez érkezünk ezzel; ez legjelentősebb teljesítménye a politikai szociológia
terén, a kapitalizmus kialakulásáról alkotott hipotézise mellett ennek is volt vi-
lágszerte a legnagyobb hatása. Arisztotelészről eltérően, aki az államformákat az
irányítók száma szerint osztályozta, Weber a vezetők legitimitásának, azaz hatal-
muk forrásának kritériumát állítja előtérbe. A tekintély három típusát külön-
bötözteti meg: a karizmatikus, a hagyományost és a racionális (szabályozottat).
Ez történelmi osztályozás — az első két típus inkább a múltban, a legutóbbi nap-
jainkban gyakori —, de rendszertani is, mert az uralom valamennyi alapformá-
ját átfogja. A két utóbbit nem kell magyaráznunk. De mi a karizmatikus legiti-
mizmus sajátossága?⁷

A karizmatikus tekintély személyhez kötött, alapja az alattvalók rendkívüli
bizalma a vezér szokatlan képességei iránt, ennek az illető magatartása példás
voltából is ki kell tűnnie. A karizmatikus vezető presztízsét az átlagon felüli si-
kerek által folytonos önállítás szerzi meg, innen származik követőinek hite és tisz-
telete. A karizma azonban nem mindennapos, hanem kivételes, sőt forradalmi dol-
log. A legnagyobb irracionális hatalom, nemcsak a hagyományok korában, de a
racionalizmusában is. Tiszta alakjában csak keletkezésekor lép fel, állandósulása
maga után vonja intézményesülését. Műltbeli reprezentatív típusai: a próféta, a
megváltó, a nagy vadász, a hadvezér karizmája; ma a nagy pártvezér tűnt fel, ez
a társadalmi élet fokozódó demokratizálódásához kapcsolódik; szinte mágikus bű-
erőt áraszt, a tömegek szemtől szembe éljenzik. Ez népszavazásos, cézári rend-
szerre való áttérést jelentene.

Hogyan jutott el a cezarizmus bizonyos fokú helyesléséig éppen Max Weber,
aki oly hevesen támadta az 1870 utáni Németországnak Bismarck és II. Vilmos
személyes önkényen nyugvó rendszerét? Valós jelenségekből indult ki, de értel-
mezése messze elhagyta a ténymegállapítások talaját. Néhány újabkori társa-

dalmi és politikai változásból, kiváltképpen az egyetemes választójog elterjedéséből indult ki, ami a tömegek növekvő súlyát jelentette, a tömegek pedig a személyes vezetést kedvelik. Ez azonban nem jelenti a sokaság választójogának és a diktátori rezsimnek az egyenes összefüggését. Az imperialista, nemzeti ideológia a XIX. század végére már eltávolodott az oliberalis eszmeoktól, amely az államot az éjjeliőr szerepére kárhóztatja. Weber szerint nem a kormányzati forma mint olyan az érdekes, hanem hatékonysága. Az emberek és népek jogainak posztulátumait vakhitnek minősítette. A karizmának elit felé hajló jelentése is van nála. Individualista elképzeléseinek a szellemi emberek arisztokráciája felelt meg. Ez a nézőpont a századfordulói polgárság helyzetéhez kapcsolódott, amely defenzív módon próbálta igazolni további uralmának jogosultságát, hangsúlyozván, hogy a társadalom élén mindig valamilyen elitnek kell állnia.

Nem állíthatjuk, hogy a nagy német szociológus a diktatúra híve lett volna, ez abból is látható, hogy a karizmatikus vezér önkényuralmának gyöngítésére névelni szerette volna a politikusokat ellenőrző és kivágató parlament szerepét. Neki köszönhető azonban a weimari alkotmány 41. cikkelye, ahol kimondatik, hogy a köztársasági elnök megválasztása csak az egész népre tartozik, népszavazás alapján. Sőt, a karizmatikus uralom iránti rokonszenve akaratlanul is kedvező hangulatot teremtett az 1933-ban bevezetett németországi parancsuralom számára. Annál is inkább, mert elődei humanista értékeinek tagadása révén olyan új keletkezett, melyet az értékmentesség eszménye nem töltött ki haladó értékekkel. Innen ered a mai német értelmiség, elsősorban a fiatalok határozott ellen-szenve iránta.

5. Max Weber sokat foglalkozott a társadalomtudományok természetének tisztázásával, különösen logikai és módszertani vonatkozásaikkal. Idevágó nézeteit két programadó tanulmányban fejté ki, az első az *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* című szemle szerkesztői programcikke⁸ volt, a másik a Német Szociálpolitikai Egyesület 1913-i kongresszusán előterjesztett referátuma.⁹ Fejtegetéseiben a heidelbergi újkantianusok (Windelband, Rickert) premisszáiból indul ki. A társadalomtudományok eserint nemcsak tükröznek a valóságot, hanem érdekeinek és értékeinek megfelelően gondolatilag rendezik is. Ez alanyi látásmódot jelent. Mi adunk irányt a történelemnek — mondotta —, nélkülünk nem volna. A kutató fogalmi apparátusa is változik, annak a társadalmi és kulturális környezetnek a függvényében, ahol mozog. A természettudományok kijelentései sem a valóságot tükrözik — állítja —, csak a valóság más oldalaira figyelnek. Mindez a rickerti módszertan második tételéből származik, amely szerint a tudományokat nem a tárgy alakítja, hanem a jelenségek vizsgálatának nézőpontja. Itt két perspektíva van: az egyik, az általánosító, inkább a természettudományokra jellemző, a másik, az egyénítő, inkább a társadalomtudományokra. De minden irástudó — miután kiválogatta és elrendezte a vizsgált anyagot — meg szeretné világítani a tényállást, a genезist és a következményeket. Ez Max Weber szerint tárgyilagos eljárás, az ok-okozati összefüggés egyetemességén alapul, és nem nézőpont kérdése. Tehát társadalmi vonatkozásban is léteznének vitathatatlan törvényszerűségek, köznapi tapasztalásunk révén felismerhető szabályosságok.

Felfogásának másik pillére az ideáltípus, olyan tudományos gondolat, melyet ma is élenken vitatnak. Max Weber már kezdetben hangsúlyozta, hogy a művelődéstudományok szakemberei egyénítő látásmódjuk miatt folyamodnak a típus képzetéhez. A típus két fajtáját különbözteti meg: az átlagosat, amely kis fokozati különbségektől elválasztott, jól meghatározott vonásokat egyesít, és az ideálisat, amely heterogén vonások vegyülete, nagy különbségekkel, ezek révén jobban ragadható meg a történelmi tények sajátosságai. Ez utóbbi domborítja ki a karakterisztikus jegyeket, úgyhogy az általa nyújtott kép utópiának tűnik, pedig a konkrétumból indul ki. Ez logikai, nem önkényes tökély, mert az ideáltípusok megszerkesztésében törvényalkotó és -felismerő tapasztalatunk játszik közre. Az ideáltípus jó példája a liberális iskola homo oeconomicus. Ezt általános típusként képzeltek el, pedig senki sem látott kizárólag gazdasági késztetésektől ösztökélt embert; ez csak a gazdasági irányultság ideáltípusa. Weber elismeri, hogy az ideáltípusok némiképp szubjektívek, mert ugyanannak a jelenségnek különféle ideáltípus-változatai szerkeszthetők meg, álláspontunktól függően. Ezek nem normák, eszmények, de a valóság leképezései sem, csak vonatkoztatási rendszerke-retek.

6. Az ideáltípus jellege Weber szociológiájában változó. De előbb lássuk, hogyan kezdett egyre inkább szociológiával foglalkozni, miért szorult háttérbe történészi munkája; ez igen jellemző a szociológiának a német polgári tudósok kö-

rében élvezett növekvő tekintélyére. Csak 1907 után fordult döntően a szociológia felé, amelyet előbb kissé lenézett; ez a fordulat posztumusz összefoglalásában, a *Wirtschaft und Gesellschaft* (Gazdaság és társadalom) című kötetben kulminált; ennek első fejezete a szociológiának mint tudománynak a megalapozására tesz kísérletet. Rickert osztályozása értelmében a szociológiának az egyénítő tudományok közé kellett volna tartoznia. Max Weber álláspontja itt önálló; a szociológiát általánosító tudományszaknak tekinti, amely a történettudománnyal ellentétben típusok és szabályok megállapítására törekszik. De ő is elválasztja a természettudományoktól, különösen azért, mert nála a szociológia nem foglalkozik a társadalom minden jelenségével, hanem csak a megfigyelésünk számára közvetlenül megközelíthetővel. Más szóval, Max Weber az emberi élet gazdag valóságából az intelligibilis tényeket hasítja ki. Tovább is megy, tudományos okfejtése középpontjába a racionális társadalmi tényeket helyezi. Ez összefügg ama meggyőződésével, miszerint a valóság lényegébe jobban behatolhatunk a megértés révén. Az úgynevezett megértő szociológia híve, eszerint a társadalomtudományok nem érthetik be szabályszerűségek megállapításával, hanem meg kell érteniük a szóban forgó cselekvés jelentését és motivációját. Weber végül ehhez a definícióhoz jut el: a szociológia az a tudomány, amely interpretálva érti meg a társadalmi cselekvést, és ezáltal kauzálisan, lefolyásában és következményeiben óhajtja megmagyarázni.

Weber tudatában van vizsgálódásai korlátozottságának, hiszen a szociológia tárgyát csak szignifikáns oldalára szűkítette, s annak is, hogy a megértéssel nyert tudástöbbséget hipotetikus, töredékes jelleg járhat. Saját fenntartásaival szemben is ragaszkodik álláspontjához, amely a társadalommagyarázat individualista változatához kötötte. A szignifikáns társadalmi cselekvés az egyének műve — csak az ő viselkedésük érthető meg —, tehát az egyéni magatartás vizsgálatából kell kiindulnia. Ellenzi, hogy a társadalmat holmi személy fölötti valóságnak higgyék, a kollektivitás pusztja név csupán. Nominalizmusa a társadalmi típus koncepciójából is kiviláglik. A történeti típustól eltérően, ez elemibb, átlagfogalom, szabállyá alakulhat. De a társadalmi típusok sem hitelesek, nem fejezik ki a dolgok lényegét. Megalkotásuk kritériuma továbbra is a hasznuk. Instrumentális felfogását mutatja, hogy különféle, egymást metsző tipológiákat dolgozott ki. Szociológiai kategóriái nem szigorúan vett ténymegállapítások, csak azt az esélyt képviselik, hogy valamely cselekvés előrelátható irányban történjék.

7. Vessünk végül rövid pillantást Max Weber filozófiájára. Érdeklődése főként a társadalomtudományok elméleti alapzatai felé irányult, de utolsó írásából ember- és életfelfogásáról is képet kapunk. Itt is az újkantianusoktól indult el, akik különbséget tettek a tényítéletek és értékítéletek között. Itt bukkant fel a művelődéstudományok értékközömbösségének nagy visszhangot kiváltó jelszava. Ezek nem adhatnak nekünk eszményeket, a dolguk nem az, hogy megmondják nekünk, mit tegyünk, hanem hogy rámutassanak arra, ami van. Azonban, ha rögzítettük céljainkat, a tudomány segíthet megvalósításukban. A diszkurzív gondolkodás még céljaink helyét és jelentőségét is megmutathatja, feltárhatja háttérüket, összefüggésüket életmódunk más vonatkozásaival. Premisszájával összhangban Max Weber úgy véli, a tanároknak előadásaikban tartózkodniuk kellene az értékeléstől, hiszen ezek szubjektívek, s a hallgatók nem élhetnek ellenvetéssel. Különösen ha az egyetemen csak az uralkodó osztály bevett eszméit képviselik.

De kinek kellene irányítania viselkedésünket? Erre a kérdésre keresi a választ Weber a modern ember elemzésének szentelt, a müncheni diákok kérdésére tartott előadásaiban (*Tudomány mint hivatás*¹⁰, *Politika mint hivatás*¹¹), ezeket már 1919-ben közzé is tette. Szerinte a más a tudomány döntő fontossága határozza meg, ez annál értékesebb, minél inkább szakosított és ésszerű, viszont állandó önmeghaladást követel. A tudományos haladás azonban — a mindent átfogó intellektualizálódás része — feloldotta az értékrendszer eredeti egységét, ezért elmenttük ma heveny, hiányzik a régebbi vallásossághoz hasonló hit. A hatalmi harc elől úgyzólván minden akadály elhárult, etikum és politikum között szakadék nyílt. Ha a politikust erkölcsnek kell mozgatnia, ez nem lehet a meggyőződés és az áldozatos lemondás, csak a felelősség és a siker etikája. Az erő bálványozása társadalmi naturalizmus, amit Nietzsche és a szociáldarwinizmus befolyása váltott ki, és Weber agnoszticizmusa, szkepszise, mondhatni nihilizmusa erősítette; ez pontosan fejezi ki az első világháború előtti évek polgárságának ideológiai zűrzavarát, kínzó önellentmondásait. Minden humanista értékalapzat híján a személyiségnek — a nagy német szociológus legfőbb eszményének — nem marad más hátra, mint hogy szabadon válasszon, irracionális döntést hozzon, és teljesítse napi kötelességeit. Senki nem mondhat neki semmit, csak saját lelkiismerete.

8. Mit mondhat számunkra egy ilyen pesszimista, tragikus felfogás? Politikai téren szinte semmit, noha Max Weber ezirányú munkásságából nem hiányoznak a pozitív mozzanatok (a munkástömegek egyes törekvéseinek megértése, a vilmosi rendszer bírálata stb.). Az embert inspiráló életfelfogásból sem sokat hasznosíthatunk. Az emberiség története nemcsak műszaki és intellektuális haladás, hanem társadalmi és erkölcsi fejlődést is jelent. Max Weber nem hitt ebben. Álláspontja mementő: hova ragadhat el egy végtelenen kritícista nézetrendszer. Az ésszel szembeni minden fenntartása ellenére hangsúlyozta, hogy helyes döntéseikhez a személyiségnek az egzisztenciális helyzeteket mélyen át kell gondolnia; lenézte azokat, akik olcsó misztikus receptekben hittek, ahogy általában lenézte az irracionális hirdetőit. Meg kell még említeni Weber személyi becsületességét, kötelességérzetét, igazságszeretetét. Lényegi teljesítménye persze a tudományos, amely mennyiségileg is, minőségileg is számottevő. Egyébként a legszigorúbb értelemben vett tudomány volt kedvenc foglalatossága. Ha megoldásait nem is fogadhatjuk el, Max Weber problémálatása mindig ösztönző. Csak elismerés illeti kutatási területének bőségéért, kiterjedtségéért, érdeklődésének sokoldalúságáért, változatoságáért, egyetemességéért. Sikerült összeegyeztetnie a konkrét történelmi módszert a rendszeres szociológiával, az analitikus szellemet a szintetikusussal. Ezért az ókori mezőgazdaságról¹² és a városról¹³ szóló munkái még sokáig klasszikusnak számítanak.

JEGYZETEK

1. Anyai részről hugenotta ősei is voltak, tevékeny kalmárok. Apja felmenői szintén kereskedő patríciusok, maga a porosz tartományi gyűlés és a német birodalmi gyűlés szabadelvű képviselője. Max Weber (született 1864-ben) több német egyetemet látogatott, Berlinben nyerte el a doktori címet a német kereskedelmi társulatok történetével foglalkozó disszertációjával (*Zur Geschichte der Handelsgesellschaften im Mittelalter*, 1889), két évvel később került sor magántanári habilitációjára a római agrártörténetnek szentelt dolgozatával (*Die römische Agrargeschichte in ihrer Bedeutung für das Staats- und Privatrecht*, 1891). 1894-ben lett a Freiburg im Breisgau-i egyetem nyilvános rendes tanára, két évvel később a heidelbergi egyetemé. Betegsége miatt tanári működése félbeszakad, aztán 1917-ben Bécsben tanít, majd Münchenben. 1920-ban fiatalon viszi el a spanyolnátha. (Magyarul megjelent művei: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, 1922; *Gazdaság és társadalom*. Budapest, 1967; *Állam, politika, tudomány*. Budapest, 1970.)

2. *Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik*, 1895.

3. *Die Verhältnisse der Landsarbeiter im ostelbischen Deutschland*, 1892. Vö. *Die ländliche Arbeitsverfassung*, 1893.

4. *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, előbb az *Archiv*... 1904/1905-i évfolyamában jelent meg, vö. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie I.*, 2. kiadás, 17—206.

5. Itt is Marx nyomán halad, hiszen Angliában észlelhette a kapitalizmus legfejlettebb és legrégibb formáit.

6. *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Vergleichende religionssoziologische Versuche*; előbb az *Archiv*...-ban, 1915/1919, majd *Gesammelte Aufsätze*... I—III.

7. Bővebb kifejtése: *Wirtschaft und Gesellschaft*, 2. kiadás, 1925. I. 140—148; III. 753—778. Itt található Weber legösszefüggőbb fejtegetései is a bürokráciáról, vö. I. 124—130.; II. 650—678.

8. *Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*, 1904. Kötetben: *Ges. Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, 1922. 146—224.

9. Csak 1917-ben jelent meg külön füzetben, majd: i. m. 451—502.

10. *Wissenschaft als Beruf*; előbb külön füzetben, majd: i. m. 524—555.

11. *Politik als Beruf*; előbb külön füzetben, majd a *Ges. politische Schriften* című kötetben, 1921. 396—450.

12. *Agrarverhältnisse im Altertum*, in: *Ges. Aufs. zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1924. 1—288.

13. *Die Stadt*, in: *Wirtschaft und Gesellschaft*. II. 1925 (2. kiadás) 514—601. (Max Weber tanulmányozásához magyarul: Kovács András: *Tudományos racionalitás és kapitalista racionalizáció. Tudomány és történetfilozófia Max Weber munkásságában*. Világosság, 1971. 11., 1972. 1.; Fleischer Júlia: *Max Weber és a racionalitás problémája*. Világosság, 1973. 8—9. — *A szerk.*)